

Florin Fodorean, *Pannonia, Dacia și Moesia în izvoarele geografice antice*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, 259 p., ISBN 978-606-543-459-2.

Titlul acestei lucrări nu acoperă foarte bine conținutul ei: e suficient să citești *Cuprinsul*, pentru a-ți da seama că, de fapt, autorul s-a interesat doar de mențiunile despre cele trei provincii romane în două izvoare cartografice – *Tabula Peutingeriana* și *Itinerarium Antonini* –, cum, de altfel, o și mărturisește (p. 15, 194). Studiarea atentă a cărții confirmă întrutotul acest lucru: trimiterile la alte surse geografice sunt tangențiale și superficiale; de aceea, credem că mai nimerit ar fi fost ca ea să se fi intitulat *Pannonia, Dacia și Moesia în izvoarele cartografice antice* (eventual, *în două izvoare cartografice antice*). La urma urmei, acest fapt e, parțial, în favoarea autorului: dl. Fodorean se dovedește un cunoscător avizat al problematicii multiple ridicate de cele două izvoare, al numeroaselor opinii formulate în istoriografie pe seama lor, al chestiunilor încă nesoluționate sau având răspunsuri nesatisfăcătoare, al criteriilor optime de analiză etc.; e, neîndoielnic, un specialist – probabil, singurul din România – care poate dialoga fără complexe cu experți în domeniu din alte spații istoriografice și pentru aceasta merită din partea noastră întreaga apreciere. Autorul se mișcă cu multă dezinvoltură prin hățșul de drumuri, localități, distanțe, mile, km, vignete ș.a. din cele două *itineraria*. Nici o informație care se referă la *Pannonia* (p. 58-98), *Dacia* (p. 99-115) și *Moesia* (p. 116-147) nu pare să-i fi scăpat, ele fiind, de multe ori, corelate cu datele oferite de alte scrieri geografice (Strabon [el scrie constant „Strabo“], Ptolemeu, *Itinerarium Burdigalense*, *Cosmographia* Anonimului din Ravenna etc.), epigrafie și, mai ales, de cercetările de teren (drumuri, castre, *mansiones* etc.), ceea ce sporește complexitatea demersului său. Paginile în care dl. Fodorean analizează datele din cele două izvoare, în care discută fiecare segment de drum provincial și face comparații extrem de amănunțite între diferiți parametri probează, indiscutabil, o perfectă stăpânire a domeniului. În schimb, cei mai puțin familiarizați cu subiectul (semnatarul acestor rânduri e unul dintre ei), care nu pot ocoli această lucrare din varii motive – științifice, didactice ș.a. –, vor trebui să dea dovadă de multă răbdare și atenție pentru a se descurca printre „listările”, cifrele, procentele, valorile, frecvențele, „cazurile”, figurile, tabelele care abundă în ea; descrierile seci, exprimările standard, repetițiile supărătoare ale aceleiași informații de la o secțiune la alta (compară, de exemplu, p. 40-43 cu 116-117, 118-119, 122) sau chiar pe aceeași pagină¹, vocabularul sărac (vezi *infra*), încheierile bruște de capitole și concluziile (p. 194-204) care nu-s decât pe jumătate concluzii (cealaltă jumătate rezumă o carte a lui Ray Laurence, pe care, din câte înțelegem, o mai sintetizase într-un articol din 2001) (p. 195-200) îi fac și mai dificilă „călătoria” prin această adevărată peșteră a lui Aladin. Să nu părem, totuși, cârcotași: deși, inițial, autorul ne avertiza că pe seama celor două documente cartografice s-ar putea formula cel puțin zece „întrebări fundamentale”

¹ Vezi, de exemplu, p. 36: „Un alt mensor, Aurelius Castor, este atestat la Potaissa, în legiunea V Macedonica. Este menționat într-o inscripție ca *mens(or) leg(ionis) V Mac(edonicae) p(iae)*”; „În trupele auxiliare *mensores* erau foarte puțini” – nota 87 de pe aceeași pagină: „În unitățile auxiliare sunt menționați foarte puțini *mensores*”.

(vezi p. 14-15; expresia de la p. 14) – gândiți-vă cum am fi parcurs numeroasele pagini scrise în modul specios și arid arătat mai sus –, dl. Fodorean s-a dovedit o persoană rezonabilă: a urmărit, în realitate, doar trei asemenea „aspecte fundamentale” – datarea, sursele și „legăturile cu alte documente” (p. 195). Și, folosind o abordare metodologică originală, respectiv compararea distanțelor dintre localitățile celor trei provincii luate ca simplu pretext (p. 15, 195), ne-a convins că *Tabula Peutingeriana* a utilizat „*itineraria picta* timpurii, realizate de către armată” – așadar, „surse mai bune” –, că nu a fost un document de propagandă și că s-a întocmit în secolul al V-lea, sub Theodosius al II-lea, „cu scopul de a grupa, de a aduna laolaltă, într-o «hartă», tot ce se știa despre Imperiul Roman în acel moment” (p. 202). În schimb, pentru *Itinerarium Antonini*, care nici n-ar trebui să se numească astfel, pentru că a fost realizat sub tetrarhie (la un moment dat, dl. Fodorean scrie „tetrarhia lui Dioclețian” [sic!] – p. 46), nu pe timpul lui Caracalla, compilatorul a adunat informații din mai multe surse – „probabil liste cu localități și distanțe din arhivele imperiale ale serviciului public de transport, itinerarii din permisele de călătorie (*evectiones*), dar, pe alocuri, și date din itinerariile militare” (p. 203-204; citatul de la p. 203; pentru acestea vezi și p. 74, 87, 115, 130, 157, 163). Rămâne ca și specialiștii să se pronunțe asupra viabilității metodei și a temeiniciei concluziilor d-lui Fodorean.

Această lucrare extrem de interesantă, care face cinste autorului, ne oferă un alt exemplu cât se poate de convingător despre inconsecvențele științifice ale multora dintre colegii noștri mai tineri: pe de o parte, excelență în cercetarea unor teme restrânse ca arie – așadar, specializare strictă –, iar, pe de alta, informație precară în teme-cadru mai generale, o oarecare autosuficiență și grabă. Astfel, cunoștințele d-sale de istorie „necartografică” a Imperiului roman și a spațiului dunărean, unele devenite aproape banalități pentru un istoric avizat al Antichității, lasă mult de dorit în privința exactității. De exemplu, aflăm că Herodot a trăit și scris în secolul al IV-lea î.H. (p. 23)², că Caesar a fost împărat (p. 26, 40, 192)³, că „Publius Ovidius Naso ... asociază numele de daci cu cei [sic!] de geți” (p. 23)⁴, că Dio Chrysostomus se numea, de fapt, „Chrysostomus” (p. 31) (e posibil ca aici să fie o eroare de redactare), că Moesia a fost împărțită în două provincii „în anul 87 e.n.” (p. 41)⁵, că a existat o provincie romană antică numită „Spania” (p. 198 [de

² Cf. p. 23: „În secolul al IV-lea î.e.n. Herodot știa de la traci că pământul [de] dincolo de Istru este ocupat de albine” (subl. n.).

³ Cf. p. 26: Caesar – împărat; p. 40: „domnia lui Caesar”, „Octavian Augustus, succesorul lui Caesar”; p. 192: „călătoria împăratului Caesar”. Ne îndoiim categoric că dl. Fodorean împărtășește concepția suetonienă despre succesiunea împăraților romani; ar fi un caz unic în istoriografia românească. Ne întrebăm, însă, dacă Domnia sa cunoaște diferențele dintre *imperator* republican și *imperator* din vremea Imperiului.

⁴ Nu știm de unde a preluat dl. Fodorean această informație, dar trebuie spus că Ovidiu nu folosește etnonimul *Dacus*, ci doar pe cel de *Geta*; pentru populațiile menționate de Ovidiu vezi Alexandru Rădulescu, în *Istoria Românilor*, I, București, 2001, p. 661-662, sau mai vechiul studiu al lui Francesco Della Corte, *Ovidio e i barbari danubiani*, în *Romanobarbarica*, 1, 1976, p. 57-69 (= idem, *Opuscula*, VI, Genova, 1978, p. 293-305); în același sens, vezi același autor, *Il „Geticus sermo” di Ovidio*, în *ibidem*, p. 281-292.

⁵ La p. 25 și 125 scrie corect că evenimentul s-a petrecut „în anul 86 e.n.”.

patru ori], 199 [de trei ori], 200 [de trei ori], 201 [de două ori])⁶ ș.a. Cât privește desfășurarea războaielor dintre daci și romani din timpul lui Domițian, ea pare destul de nebuloasă (p. 24-25): expediția lui Fuscus este plasată în 86 în loc de 87⁷, generalul roman fiind învins de Decebal la Tapae (!?)⁸; campania lui Tettius Iulianus ar fi avut loc în 87 în loc de 88⁹, întinzând-o, însă, pe durata a doi ani, de vreme ce recunoaște că „în anul 88 e.n. el a reușit să îi înfrângă pe daci tot la Tapae” (p. 25); apoi arată că „a fost semnat un tratat de pace” cu dacii, ceea ce i-a permis lui Domițian să treacă pe teritoriul viitoarei provincii „spre regiunile locuite de germani”, dar, fiind învins, „s-a întors înapoi [sic!]”, acceptând (iarăși!) „să încheie pacea cu dacii”, după care (din nou!) „o parte din trupele romane au traversat viitoarea provincie Dacia”¹⁰. În capitolul 3, *Moesia. Descriere arheologică, istorică și geografică* (p. 40-44), se arată că „Moesia a devenit provincie romană în timpul lui Augustus”, „în anul 6 e.n.” (p. 13, 41, 116), dar nu se spune niciodată care era întinderea ei la acel moment. Oricum, cunoștințele d-lui Fodorean despre această unitate administrativă romană par să fie mai bogate doar pentru partea care s-a numit Moesia Superior, despre Moesia Inferior, mai ales despre regiunea mediană și litorală, autorul nefiind mai deloc documentat: știe, de exemplu, despre stâlpii miliari descoperiți în Dacia, Pannonia și „pe teritoriul actual al Bulgariei” (p. 124, 194, de unde provine citatul), dar nu pomenește niciunul din Dobrogea, unde s-au găsit câteva zeci¹¹. De asemenea, localizează Stratonis la Tulcea (p. 145), dar, de vreme ce se afla „între Tomis și Callatis” (cf. Tabelul 7, p. 145), atunci este mult mai plauzibil să se găsească la Capul Tuzla, cum au propus specialiștii¹².

Vorbeam și despre autosuficiența care se degajă din această lucrare; să ne explicăm: dacă este drept că nimeni în istoriografia românească nu a întreprins, înainte de dl. Fodorean, o analiză atât de complexă a celor două izvoare cartografice, totuși, alții înaintea lui le-au publicat, fie și parțial, urmărind să sprijine cercetarea românească. Nu era convenit ca, fie și cu titlul de inventar, aceștia să fi fost menționați? De exemplu, dl. Fodorean nu binevoiește să amintească deloc de segmentele din *Tabula Peutingeriana* și *Itinerarium Antonini* inserate în *FHDR* I, p. 736-741, respectiv p. 746-749¹³, așa cum nu pomenește nici de alte surse utilizate prezente în volumul I al aceluiași *corpus* – de exemplu, Plinius cel Bătrân (p. 396-411), Balbus (p. 472-475), *Geografiile* lui Strabon (p. 216-253) și Ptolemeu (p. 534-557), papirusul Hunt (p. 466-471) ș.a. – sau în volumul al II-lea –

⁶ Forma corectă – *Hispania* – apare doar o singură dată, la p. 197.

⁷ Vezi Constantin C. Petolescu, în *Istoria Românilor*, I, București, 2001, p. 677-678.

⁸ Localizarea este greșită, victoria regelui dac având loc undeva pe drumul care ducea, printre munți, către Sarmizegetusa regală – *ibidem*, p. 678.

⁹ *Ibidem*, p. 678-679.

¹⁰ Pentru cronologia și desfășurarea evenimentelor, vezi *Istoria Românilor* I, p. 679-681 și capitolul al IV-lea din lucrarea lui Alexandre Simon Ștefan, *Les guerres daciques de Domitian et de Trajan. Architecture militaire, topographie, images et histoire*, Roma, 2005.

¹¹ De exemplu: *CIL* III, 7602; 12512; *AE* 1915, 137-138; 1973, 481; 1981, 745; 1996, 1353; 1997, 1326; 1997, 1326-1328; 2006, 1212; 2009, 1209; *IScM*, I, 316-317; II, 112(78); 114(80); III, 196b; V, 1; 5; 256-258; *IGLR* 82; 108; 167; 190; 230-232; 239; 240; 327 etc.

¹² Alexandru Suceveanu, în Alexandru Suceveanu & Alexandru Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991, p. 42, 69, 90, 120, 135 (fig. 8).

¹³ Vezi, de exemplu, p. 141, 144.

de pildă, secțiunile din *Notitia Dignitatum* (p. 206-213)¹⁴, *Historia Augusta* (p. 96-109), *Cosmografia* anonimului ravennat (p. 578-581)¹⁵ ș.a. La p. 123 și 129 „listează”, ca să folosim acest neologism devenit un tic al autorului (vezi *infra*), așezări și distanțe cuprinse în *Itinerarium Burdigalense* pe care noi le-am făcut cunoscute istoriografiei naționale în *corpus-ul Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, Iași, 2008, p. 178-181.

Această atitudine de nerecunoaștere a muncii celor de dinaintea lui a dat naștere la două situații mai puțin onorante pentru un cercetător cu pretenții – utilizarea prin intermediari a informațiilor izvoarelor¹⁶ sau pur și simplu evitarea citării oricărei ediții sau lucrări din bibliografia secundară. Acestea au condus la aspecte și mai neplăcute, cum ar fi: informații a căror acuratețe nu poate fi sub nicio formă verificată¹⁷ sau care derutează pe cel interesat să găsească sursa de inspirație a autorului¹⁸; citarea trunchiată a unor izvoare¹⁹; apariția unor diferențe notabile între informația izvorului antic și așa-zisele traduceri ale d-lui Fodorean, care, de fapt, sunt traduceri românești ale traducerilor, ori traducerilor adaptate englezești ale textelor latinești și grecești, iar nu tălmăcirii proprii din latină sau greacă²⁰. Cine are răbdarea să le verifice va constata că unele au alte înțelesuri

---

¹⁴ Vezi, de exemplu, p. 139-140.

¹⁵ De exemplu, la p. 104, în loc să facă trimitere la *FHDR* II, p. 580-581, dl. Fodorean utilizează informația prin intermediar – „Hügel 2003, 87-88” – cf. nota 348; o situație similară la p. 137.

¹⁶ Vezi *infra*; aici, p. 26, nota 52: în loc să menționeze datele tehnice din *Geografia* lui Strabon de unde ar fi preluat informația, trimite la Mettern 1999, 36.

¹⁷ De exemplu, la p. 157 și 190, amintește niște informații aparținând lui Ammianus Marcellinus, dar nici într-un loc, nici în celălalt nu se indică nici datele din *Res gestae* ammieneice (carte, capitol, subcapitol), nici vreo lucrare din bibliografia secundară care să permită verificarea lor.

¹⁸ De exemplu, la p. 41, apare o traducere a textului din Plinius, *NH*, III, 149, fără a se indica ediția utilizată; inițial, am crezut că e cea din *FHDR* I, p. 399, dar, de fapt, este cea a lui Tudor Dinu din ediția Plinius, *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, I, *Cosmologia. Geografia*, traducere de Ioana Costa și Tudor Dinu, ediție îngrijită, prefață și note de Ioana Costa, indice și note lingvistice de Tudor Dinu, Polirom, Iași, 2001, p. 114, pe care, desigur, dl. Fodorean n-o menționează nici măcar la *Abrevieri și bibliografie*. În schimb, la p. 120, un alt fragment din lucrarea lui Plinius Maior, III, 147 [sic!] apare ca fiind preluat după www.perseus.tufts.edu; în primul rând, indicația este greșită, căci informația se găsește în *NH*, III, 148, nu 147; apoi, dl. Fodorean pare să fi tradus din ediția engleză indicată de site, nu din cea latină, pentru că sunt multe asemănări cu cea dintâi – de exemplu, „Sava” în loc de *Saus*, „Metubarbis” în loc de *Metubarbis*, „triburile” în loc de „comunitățile sirmiensiilor și amantinilor” (*ciuitas Sirmiensiium et Amantinorum*), „45 de mile” în loc de „45000 de pași”, „se varsă” în loc de „se amestecă” (*miscetur*). Site-ul *Perseus* mai este amintit și în legătură cu un fragment din Plinius, III, 147, citat la p. 120; nu citează nici *FHDR* I, nici ediția românească indicată mai sus, de parcă pe site-ul *Perseus* s-ar găsi traducerea românească!

¹⁹ De exemplu, la p. 19, notele 20, 22, 24, apare *RG* 30, dar acest capitol din autobiografia augustană are două paragrafe, informația de la nota 20 găsindu-se în *RG* 30, 1, pe când cele de la notele 22 și 24 – în *RG* 30, 2; așa cum rezultă din nota 22, dl. Fodorean pare să fi împrumutat datele dintr-o lucrare din 2007 a lui Eduard Nemeth, deci n-a consultat direct izvorul.

²⁰ De exemplu, la p. 29, citează un paragraf în latină și în română din Festus, *Brev.*, VIII, 1: *Et limes inter Romanos ac barbaros ab Augusta Vindelicum per Noricum, Pannonias ac*

decât în originalul antic. Iată două exemple elocvente – sperăm –, în acest sens. La p. 187-188, redă mot-à-mot pe românește traducerea engleză a lui Kai Brodersen („profesorul meu din Germania” – p. 16) făcută unui pasaj din biografia lui Alexander Severus din *Historia Augusta*, XLV, 2-3, așa cum rezultă din compararea celor două texte:

The dates of the *itinera* were publicly displayed; two months before the event he published an *edictum*, in which was written: ‘on that day, at that hour, I shall go forth from the city and, if the gods allow it, I will stay in the first station’, detailing then the stations one after another, then the camps, and then where provisions are to be had, and all that for as long as one arrived at the barbarians’ borders. From there everything was silenced, and all went without certainty, lest the barbarians would know the Roman plans. (*Historia Augusta, Alexander Severus* 45, 2-3).

Kai Brodersen, *The presentation of geographical knowledge for travel and transport in the Roman world: itineraria non tantum adnotata sed etiam picta*, în *Travel and geography in the Roman Empire*, edited by Colin Adams and Ray Laurence, London and New York, 2005, p. 12 – *apud* <http://www.scribd.com/doc/93465978/Travel-and-geography-in-the-Roman-Empire#scribd>; accesat pe 28 iulie 2015.

Informațiile privind *itinera* erau afișate public; la două luni înainte de eveniment el a publicat un *edictum*, în care a scris: „în acea zi, la acea oră, voi pleca din oraș și, dacă zeii îmi vor permite, voi opri în primul punct de popas”, detaliind apoi aceste puncte unul după altul, apoi castrarele, apoi locurile unde procurarea proviziilor este dificilă, și toate acestea până ce se ajungea la granița cu barbarii. De acolo totul se făcea în tăcere, și fără un anumit plan, astfel încât barbarii să nu afle de niciun plan.

Florin Fodorean, *Pannonia, Dacia și Moesia...*, p. 187-188

Moesiam est constitutus („Și un limes între romani și barbari de la *Augusta Vindelicum* prin Noricum, Pannonia [sic!] și Moesia a fost stabilit”); la nota 68 face trimitere la Mirković 2007, 27; mai nimerit ar fi fost „iar frontiera între romani și barbari a fost stabilită începând de la Augusta Vindelicum, de-a lungul Noricului, Pannoniilor și Moesiei” – vezi Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani. Scurtă istorie a poporului roman, editio bilinguis*, traducere de Marius Alexianu și Roxana Curcă, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, indice de Nelu Zugravu, Iași, 2003, p. 167. La p. 187-188, sunt utilizate mai multe fragmente traduse din diferite izvoare târzii, fără ca la note să se precizeze vreo ediție a acestora; dl. Fodorean recunoaște că le-a preluat din bibliografia secundară (vezi notele 469-472), uneori cu mențiunea „text și traducere după...”; întrebarea este: a tradus din latină sau din engleză?

Textul latin este: *Tacebantur secreta bellorum, itinerum autem dies publice proponebantur, ita ut edictum penderet ante menses duos, in quo scriptum esset: «Illa die, illa hora ab urbe sum exiturus et, si di uoluerint, in prima mansione mansurus», deinde per ordinem mansiones, deinde statiuae, deinde ubi annonae esset accipienda, et id quidem eo usque quamdiu ad fines barbaricos ueniretur. Etiam enim inde tacebatur et omnes <nescii> ambulabant, ne dispositionem Romanam barbari scirent*²¹. Se poate observa că pasajul nu se poate tălmăci în integralitatea lui precum a făcut-o dl. Fodorean urmându-l pe profesorul „lui”. De exemplu, dacă e să ne referim doar la termenii tehnici, autorul anonim folosește expresia *itinerum... dies*, care se traduce prin „zilele de drum/de plecare/de expediție”²² – așadar, n-are nimic de-a face cu termenul „hartă” despre care ni se vorbește la p. 187; pentru *deinde per ordinem mansiones, deinde statiuae, deinde ubi annonae esset accipienda* ar fi fost mai nimerit „apoi erau înregistrate/arătate în ordine locurile de popas (*mansiones*)²³, apoi cele de cantonament/de oprire mai îndelungată (*statiuae*) /în text nu e *castra statiua* – „castre stabile, permanente” – n.n./, apoi cele de aprovizionare/de unde trebuia să se facă aprovizionarea ...”.

Al doilea exemplu: la p. 190, apare un citat din Procopius, *Istoria secretă*, XXX (cf. nota 477), dar nu se indică ediția uzitată; putem fi siguri, însă, că dl. Fodorean a preluat o traducere liberă dintr-o lucrare străină, pentru că Procopius al lui nu prea scrie precum cel original, cum rezultă din compararea cu textul din ediția critică bilingvă (greacă-română) realizată de Haralambie Mihăescu:

„Împărații romani de altădată se îngrijeau să știe tot, cât mai repede și fără nicio întârziere: mișcările puse la cale de dușmani în fiecare țară, răscoalele din cetăți și orice întâmplare neplăcută iscată împotriva conducătorilor și tuturor celorlalți dregători din cuprinsul împărăției romane. Pentru ca dările strânse în fiecare an să fie trimise repede și fără primejdie, ei au rânduit pretutindeni o poștă de stat, care alerga cu iuțeală în felul acesta. La o cale cât putea

„Împărații din perioada mai timpurie [...], [sic!] au stabilit un sistem rapid de curieri publici pentru teritoriile controlate, urmând următorul sistem. Ca zi de călătorie pentru un om activ ei au fixat opt «etape», sau câteodată mai puține, dar ca regulă generală nu mai puțin de cinci etape”.

²¹ Cf. *Histoire Auguste*, III/2, *Vie d'Alexandre Sévère*, introduction, texte, traduction et commentaire par Cécile Bertrand-Dagenbach, appareil critique établi par Agnès Molinier-Arbo et Cécile Bertrand-Dagenbach, Paris, 2014, p. 37.

²² Vezi și *ibidem*, p. 37: „les dates des expéditions”; *Istoria augustă*, studiu introductiv: Vladimir Iliescu, partea I traducere și note: David Popescu, partea a II-a traducere și note: Constantin Drăgulescu, București, 1971, p. 287: „zilele de drum”; *The Scriptores Historiae Augustae*, II, with an English translation by David Magie, Cambridge (Mass.)-London, 1993, p. 269: „way of dealing”; *Histoire Auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*, édition bilingue latin-français, traduction du latin par André Chastagnol, Paris, 1994, p. 613: „les jours de départ” etc.

²³ Exact același termen aflat în strânsă legătură cu „expedițiile militare” ceva mai încolo – *SHA, Alex. Seu.*, XLII, 1.

merge într-o zi un bărbat bine pregătit de drum așezau locuri de popas cu opt, șapte sau șase slujbași, însă niciodată mai puțin de cinci”.

Procopius din Caesarea, *Istoria secretă*, 30, 2-3, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1972, p. 227.

Florin Fodorean, *Pannonia, Dacia și Moesia...*, p. 190.

Ne oprim aici cu textele literare. Aceeași atitudine are dl. Fodorean și față de cele epigrafice: el nu indică uneori niciun *corpus* de inscripții realizat în istoriografia românească²⁴, nu citează mai deloc *ILD*²⁵ și *IDRE* (vezi p. 25 [nota 50], 29 [notele 65, 66, 69, 70, 71]) sau, când o face, indicația e mai mult decât stranie – „Petolescu 2000, no. 363” (!) (p. 34, nota 77), la fel cum pentru *IDR* apare „Pippidi, Russu 1977, 76-99 (nr. 54-74) (!) (p. 103, nota 346)²⁶. Într-un loc (p. 35), dl. Fodorean și-a îngăduit să dea o traducere a unei epigrafe, respectiv *IDR* III/3, 263, dar a făcut-o eronat, confundând cazurile (dativ cu ablativ) și dând alte semnificații decât cele îndeobște cunoscute unor cuvinte: *D(is) M(anibus) / Iulio Secundo / expl(oratori) stip(endiorum) XXXII / domo Agrip(pinensi) / vix[it] an(nos) LV / h(eres) [sic!] / corect e [h(eres)] – n.n./ f(aciendum) c(uravit) – „Zeilor Mani, pentru Iulius Secundus [sic!] / corect e „lui Iulius Secundus” – n.n./, explorator, care a servit timp de 32 de ani (în armată), născut [sic!] / mai corect era „originar”, „de loc” / din Agrippina (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*), a trăit 55 de ani, moștenitorii [!] au avut grijă să dedice (monumentul) [sic!] / corect e „s-au îngrijit să se facă (monumentul funerar)” – n.n./”. Traducerea corectă se găsește în *IDR* III/3, p. 261-262, datorându-i-se marelui epigrafist I. I. Russu.*

Tehnica redactării științifice lasă, de asemenea, mult de dorit. Astfel, nu se respectă unitatea informațională a fiecărui capitol, notele curgând de la 1 la 515. La p. 79 și 134, sub tabele, se află alte trimiteri; de vreme ce nu sunt în subsolul paginii, inițial, am crezut că nu sunt ale autorului, dar ele menționează lucrări din *Bibliografie*; cum se explică, atunci, acest sistem dublu de note? De multe ori, în text, nota este pusă la începutul ideii, în loc să fie la finalul ei (vezi, de exemplu, p. 36 [nota 88], 42 [nota 107], 48 [nota 155], 56 [nota 205], 86 [notele 312], 313 etc.). În majoritatea cazurilor unde apar mai mulți autori, ordinea acestora este alfabetică, în loc ca trimiterile să se facă în funcție de data apariției lucrărilor (vezi, de exemplu, notele 125 și 185). În ceea ce privește citarea scrierilor antice, se constată moduri diferite de trimitere la secțiunile acestora – cu latine, dar și cu arabe, ca la p. 17 (nota 7), 28 (notele 58 și 63), 68 (nota 68), 111 (nota 387), 187, 190 ș.a. Oricum, autorul nu e deloc familiarizat cu sistemul de citare a izvoarelor recunoscut printre clasiști (vezi, de exemplu, p. 20, nota 28: „Suetonius, *De Vita*

²⁴ De exemplu, la p. 36, nu trimite la nici un *corpus* când vorbește de un *ensor* din *legio XIII Gemina*.

²⁵ De exemplu, p. 36 (nota 85) sau 106 (nota 359).

²⁶ Așa cum rezultă de la *Abrevieri și Bibliografie* (p. 207, 219, 222, 223, 224), dl. Fodorean pare să nu știe cum se citează *corpora* epigrafice recunoscute de toată comunitatea istoricilor Antichității (*RIU, IMS, IDR, IGLR*).

XII *Caesarum*, III, Tiberius, 16, 1" în loc de Suet., *Tib.*, 16, 1; p. 28, nota 58: „*Historia Augusta*, Marcus Aurelius, 27, 10" în loc de *SHA, Marc.*, XXVII, 10 etc.) (ele sunt dovezi indubitabile că dl. Fodorean nu a consultat direct aceste izvoare, ci le-a preluat din bibliografia consultată). Harta de la p. 100 (fig. 3) nu este de niciun folos, datorită neclarității ei.

Mai multe observații comportă bibliografia și maniera în care dl. Fodorean „dialoghează” cu ea. Iată această înșiruire de autori și publicații de la p. 56-57, despre care, pe drept cuvânt, te poți întreba care-i este rostul, de vreme ce lipsește orice comentariu relevant pentru conținutul însuși al lucrării: „Un articol asemănător este publicat de către J. J. Wilkes... În anul 1979 P. Petrović a publicat volumul 4 al inscripțiilor din Moesia Superior. În anul 1995 a publicat volumul al treilea. În 1982 B. Dragojević-Josifovska a publicat volumul al șaselea care grupează tot inscripții din Moesia Superior ... P. Donevski a publicat un studiu despre Durostorum. Trebuie menționate și lucrările publicate de către P. Petrović /acesta e pomenit și mai sus, cu alte lucrări – n.n./, Miroslava Mircović și D. Mitova-Džonova”. *Abrevierile și Bibliografia* (p. 205-232), inserate – în mod cu totul curios – înaintea sumarului în engleză (p. 233-259), arată că, într-adevăr, dl. Fodorean a consultat multe contribuții utile pentru cartea sa²⁷. Nu sunt menționate, însă, edițiile surselor literare iar prescurtarea „Daremborg, Saglio” citată la p. 85 (notele 309-311) și 189 (nota 473) nu este explicitată. Domnia sa pare însă mai puțin informat cu ceea ce se publică în reviste din România, deși acestea se găsesc și în biblioteci din Cluj-Napoca; ne îngăduim să-i semnalăm: despre geți și daci în scrierile din epoca augustană (p. 23) – Marius Alexianu, *Imaginaire et propagande: Virgile et Horace sur les Gètes et les Daces*, în *C&C*, 1, 2006, p. 39-50; despre provinciile *Sarmatia* și *Marcomania* (p. 27-28) – Doina Benea, *Die militärischen Ereignisse an der Westgrenze des römischen Dakien zur Zeit des Commodus*, în *C&C*, 7/2, 2012, p. 383-409; despre drumurile din Moesia Superior (p. 57) – Vladimir P. Petrović, *Les documents écrits relatifs aux voies de communication en Mésie Supérieure*, în *C&C*, 4/2, 2009, p. 137-171; despre *cursus publicus* (p. 189-190) – Luigi Piacente, *Peregrini ac superbi vehiculi (Symm. Rel. 4,1)*, în *C&C*, 1, 2006, p. 173-186; despre așezări din Moesia Inferior în *itineraria* și *Notitia Dignitatum* – Alexandru Suceveanu, Mihail Zahariade, Florin Topoleanu, Gheorghe Poenaru Bordea, *Halmyris. Monografie arheologică*, I, Cluj-Napoca, 2003, p. 80-81.

În sfârșit, nu putem decât să regretăm vocabularul redus, redundanța exprimărilor și erorilor gramaticale, chiar dacă este vorba de o lucrare atât de tehnicistă ca aceasta. Ne mărginim să semnalăm câteva elemente jenante:

- repetiții de cuvinte, dovadă a vocabularului sărac (sublinierile ne aparțin): p. 25: „*Informațiile* privind teritoriile dacilor au fost *oferite* și de către comercianți și *negustori*. În perioada secolelor I î.e.n. – I e.n. *negustori* din Italia au ajuns în Dacia. Probabil în anumite situații *informațiile oferite* de *negustori* nu erau de încredere. *Informațiile* cerute de Caesar despre Britannia de la *negustori* nu l-au ajutat deloc pe împărat [sic!]. Strabo se plânge că *negustorii* care au ajuns la fluviul Gange sunt cetățeni privați, iar *informațiilor* lor...”; p. 35: „Născut la Köln [!] /era

²⁷ Două observații: în text, utilizează abrevierea Levi & Levi, dar la p. 218 apare „Levi A. și M.” (!); titlul lucrării lui Strobel din 1989 (p. 226) este incomplet.

de preferat *Colonia*], el a participat la cucerirea Daciei, alături de *trupa din care făcea parte*. În timpul războaielor dacice, *trupa din care a făcut parte...*"; p. 37-38, subcap. 2.7: „Între anii 103 e.n. și 105 e.n. romanii au construit cel mai lung pod din întregul Imperiu. Podul, construit sub coordonarea lui Apollodor... Construcția a avut o lungime totală... La capătul podului a fost construit câte un castru... Suprastructura podului a fost realizată din lemn. Au fost construiți 20 de piloni... Construirea podului a necesitat eforturi mari... Construirea podului a reprezentat..."; p. 121: „Confluentib(us) este de asemenea menționat în *Cosmographia* anonimului de la Ravenna. O inscripție descoperită la Poetovo menționează un *tabul(arius) et vil(icus) stat(ionis) Confluent(ium)*. Următoarea așezare menționată..."; p. 187: „Același Plinius... a consemnat... același Plinius cel Bătrân precizează... Același Plinius... este incapabil..."; p. 202: „În fond, este vorba de aceeași provincie și de aceleași drumuri, dar de documente diferite, care prezintă distanțe diferite, ceea ce ne conduce la concluzia că ele au avut surse diferite” etc., etc. În aceeași categorie se înscrie și omniprezența cuvântului „listare”, folosit adesea complet eronat – vezi p. 63, 70, 73, 75, 83 (de trei ori), 89, 91, 97, 126, 141, 154, 155 (de două ori, căci așa se scrie – „de două ori”, „de cinci ori”, nu „de 2 ori”, „de 5 ori”, cum face dl. Fodorean la p. 72, 76, 96, 155, 164, 169), 203 etc.); este altceva când spui „apare în lista” (vezi, de ex., p. 65);

- ce exprimări sunt acestea? : „al treilea drum... menționează”, „al patrulea drum... menționează” (p. 153), „al nouălea drum... menționează”, „al paisprezecelea drum... menționează” (p. 156) etc.; nu e mai corect „De-a lungul primului drum... sunt menționate...” (p. 163) sau „De-a lungul celui de-al treilea drum... *Tabula Peutingeriana* indică...” (p. 164)?

- punerea virgulei între subiect și predicat: p. 15: „Atât *Tabula Peutingeriana*, cât și *Itinerarium Antonini*, [sic!] menționează”; p. 85: „Sursele literare antice (Appian, Strabo), [sic!] insistă...”; p. 203: „Cel care a compilat *Itinerarium Antonini*, [sic!] «a contopit»...” etc.;

- prezența virgulei nejustificate înainte de copulă și de „sau” cu valoare copulativă, nu disjunctivă: „Strabo... a fost un cunoscut istoric, geograf, filosof, [sic!] și a călătorit foarte mult” (p. 24); „împăratul Domițian a fost nevoit să vină în Moesia, [sic!] și l-a desemnat pe Cornelius Fuscus” (p. 24); „harta a fost comandată de o persoană privată, [sic!] sau de un împărat” (p. 47); „un anonim, [sic!] sau o echipă” (p. 47); „biserica Sf. Petru din Roma, [sic!] sau denumiri regionale” (p. 47); „Deoarece nu se cunoaște cu exactitate unde se află *Ada Aquas*, [sic!] și [sic!] de asemenea...” (p. 135) etc.

- dezacorduri: „Tiberius, împreună cu guvernatorul Illyricumului, Marcus Valerius Messala Messalinus, au inițiat [sic!]...” (p. 20); „Publius Ovidius Naso... asociază numele de daci cu cei [sic!] de geți” (p. 23); „este o copie a unei [sic!] alt document” (p. 46); „modul de reprezentare al [sic!] literelor” (p. 62); p. 85: „în cadrul *cursus publicus*... arhivele imperiale ale *cursus publicus*... în contextul *cursus publicus*”; p. 86: „Acest drum, împreună cu cel vestic (Lederata-Tibiscum), au fost proiectate și construite [sic!]...” etc.;

- utilizarea formulei parazitare „ca și”: „Pannonia a fost întemeiată ca și [sic!] provincie de rang consular...” (p. 21); „Chiar și un om mult mai documentat, ca și [sic!] geograful Strabo...” (p. 24); „Moesia a fost organizată ca și [sic!] provincie

---

imperială” (p. 41); „unul ca și [sic!] *classis* (Tauruno) și unul ca și [sic!] *castra* (Singiduno) (p. 6);

- grafii greșite: „semi-civilizate” (p. 24) etc.;

- tautologii: „s-a întors înapoi [sic!]” (p. 25) etc.;

Prin urmare, o carte valoroasă, datorată, neîndoielnic, unui specialist; însă lipsa de orizont istoric a acestuia, o anumită autosuficiență și grabă îi fac deservicii.

Nelu ZUGRAVU*

---

* Nelu ZUGRAVU: Centrul de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; e-mail: nelu@uaic.ro; z_nelu@hotmail.com.